

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ

Δημήτρης Μαυρόπουλος
Σχόλια στην Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη

Πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2020

ISBN 978-960-353-206-4

© Δημήτρης Μαυρόπουλος, Ἀθήνα 2020

Στοιχειοθεσία καὶ μορφοποίηση:
Τυπογραφικὸ ἔργαστήρι «Δόμος»
Παραγωγή: Ἐκδόσεις Ἐν Πλῶ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝ ΠΛΩ

Χαριλάου Τρικούπη 6-10, 106 79 Ἀθήνα
Τηλ. 211 11 98 900, 211 11 98 901

Χονδρική πώληση:
Ἀριστοτέλους 1 & Μεσολογίου, 177 78 Ταῦρος Ἀττικῆς
Τηλ. 210 34 12 787, Fax 210 32 21 238

www: enploeditions.gr - facebook: [com/enploeditions.gr](https://www.facebook.com/enploeditions.gr)

Δημήτρης Μαυρόπουλος

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ
ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ

Ἐκδόσεις Δόμος

Μνήμη
Δημητρίου Κουτρομπῆ († 1983)
Δασκάλου τῆς θεολογίας μας

Πρόλογος

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη καταγραφή μιᾶς ἐνιαίας σειρᾶς εἰκοσιπέντε περίπου μαθημάτων ποὺ ἔγιναν σὲ ἓνα ἄτυπο «θεολογικὸ ἔργαστήρι», περισσότερες ἀπὸ μία φορές. Τὰ μαθήματα αὐτὰ ξεκίνησαν τὸ 1987 στὸ Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χὸρν καὶ ἐπαναλήφθηκαν κατὰ καιροὺς εἴτε στὸ ἴδιο Ἰδρυμα, εἴτε στὴν πολιτιστικὴ ἐταιρεία Ἄλσος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, εἴτε στὴν πολιτιστικὴ ἐταιρεία Αἶνος. Τελευταία ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν μαθημάτων ἔγινε τὸ 2018-2019, καὶ αὐτὴ ἡ σειρά ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ἦταν φυσικὸ σὲ κάθε ἐπανάληψη τῆς σειρᾶς αὐτῶν τῶν μαθημάτων νὰ ὑπάρξουν διαφορὲς προσθαφαιρέσεις ἢ διαφοροποιήσεις, ἀλλὰ στὸ σύνολό τους παρέμειναν στὴν ἴδια μεθοδολογία καὶ θεματικὴ. Στὴν Εἰσαγωγὴ ἀναπτύσσεται ὁ ἄξονας ποὺ διέπει τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου.

Ἡ μέθοδος προσεγγίσεως τοῦ κειμένου τῆς Ἀποκάλυψης ἔχει ἓναν συγκεκριμένο στόχο: νὰ ἀποτελέσει ἓνα διαρκὲς μάθημα κατήχησης γιὰ ἐνηλίκους μέσῳ τῆς ἰωάννειας θεολογίας. Ἄλλωστε, τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ἀποτελεῖ μιὰ μυσταγωγικὴ κατήχηση γιὰ βαπτισμένους πιστοὺς, οἱ ὅποιοι ἔχουν σφραγιστεῖ μὲ τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴ βάπτισή τους.

Ἄν καὶ τὸ κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης γίνεται εὐκόλα κατανοητό, θεώρησα καλὸ νὰ ἐπισυνάψω μία μετάφραση σὲ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τίς μεταφράσεις ποὺ κυκλοφοροῦν, σωστὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες οἱ περισσότερες, ἐπέλεξα μία μετάφραση σὲ δημώδη γλῶσσα τοῦ 19ου αἰώνα¹.

Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσει ὅτι ἐλλείπουν παρα-

¹ Βλ. *Ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Δίγλωττος, τοῦτ' ἔστι τὸ θεῖον ἀρχέτυπον καὶ ἡ αὐτοῦ μετάφρασις εἰς κοινὴν διάλεκτον, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα, καὶ νεωστὶ μετατυπωθέντα. Ἐν Λονδίῳ, ἐξετυπώθη παρὰ Τυλλίγγου καὶ Οὔγου, τῆς Χελσίας, ἔτει ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἐνσαρκώσεως, αὐθ', 1819.

πομπές σε σύγχρονες μελέτες και υπομνήματα, που οι περισσότερες είναι και έγκυρες και σημαντικές. Τα σχόλια που παραθέτω στο κείμενο οφείλουν πολλά σε αυτή τη βιβλιογραφία, ένδεικτική καταγραφή της οποίας υπάρχει στο τέλος του βιβλίου. Επίσης, στο τέλος του βιβλίου μπορεί κανείς να πληροφορηθεί για τις πατερικές πηγές στις οποίες ανέτρεξα.

Έκφράζω θερμές ευχαριστίες στη φιλόλογο Λαμπρινή Τρανταφυλλοπούλου που διέτρεξε το βιβλίο και διόρθωσε γλωσσικά και τυπογραφικά λάθη.

Περιεχόμενα

Είσαγωγή	13
Σημείωμα για τὸν ἀναγνώστη	43
Κεφάλαιον Α'	45
Κεφάλαιον Β'	77
Κεφάλαιον Γ'	107
Κεφάλαιον Δ'	127
Κεφάλαιον Ε'	141
Κεφάλαιον Σ'	154
Κεφάλαιον Ζ'	170
Κεφάλαιον Η'	184
Κεφάλαιον Θ'	195
Κεφάλαιον Ι'	206
Κεφάλαιον ΙΑ'	213
Κεφάλαιον ΙΒ'	226
Κεφάλαιον ΙΓ'	240
Κεφάλαιον ΙΔ'	256
Κεφάλαιον ΙΕ'	271
Κεφάλαιον ΙΣ'	277
Κεφάλαιον ΙΖ'	287
Κεφάλαιον ΙΗ'	299
Κεφάλαιον ΙΘ'	309
Κεφάλαιον Κ'	321
Κεφάλαιον ΚΑ'	332
Κεφάλαιον ΚΒ'	350
Ἄνακεφαλαίωση καὶ συμπεράσματα	363
Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία	369
Εὐρετήριο ἀγιογραφικῶν χωρίων	371
Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ ὄρων	379

Εἰσαγωγή

Ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση καὶ ὁ σχολιασμός τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκάλυψης ἐπιχειρεῖται μὲ βάση τὸν θεολογικὸ λόγον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καί, κυρίως, μὲ βάση τὴ βιούμενη ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία. Ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα ποὺ ἐρμηνεύουν ὅλο τὸ βιβλίον, ἀναφέρω τοῦ Οἰκουμένου τοῦ Σχολαστικοῦ, λαϊκοῦ θεολόγου (ἀρχὲς 6ου αἰ.), τοῦ Ἀνδρέα ἐπισκόπου Καισαρείας (ἀρχὲς 7ου αἰ.), καὶ τοῦ Ἀρέθα, ἐπίσης ἐπισκόπου Καισαρείας (ἀρχὲς 10ου αἰ.). Ἔχουμε ὅμως πάμπολλες ἀποσπασματικὲς ἀναφορὲς ἄλλων Πατέρων, σὲ μικρὰ ἢ ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα, ὅπως τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Εἰρηναίου Λουγδούνου, τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης, τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ Ἐπιφανίου Κύπρου, τοῦ Εὐαγρίου Ποντικοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ ἄλλων. Τί μᾶς λένε ὅλοι αὐτοί; Αὐτοὶ μᾶς λένε ὅτι ὁ καιρὸς τῆς Ἀποκάλυψης —γιατὶ ὑπάρχει καιρὸς στὴν Ἀποκάλυψη— δὲν εἶναι οὔτε τοῦ παρελθόντος, οὔτε τοῦ παρόντος, οὔτε τοῦ μέλλοντος. Εἶναι ὁ καιρὸς τῆς Ἐκκλησίας, τῆς πάντοτε παρούσης Ἐκκλησίας.

Τί εἶναι ἡ Ἀποκάλυψη

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου προσδιορίζει τὸ περιεχόμενό του, ὀνομάζοντάς το «Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (1,1), ἢ «λόγους προφητείας» — «οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας» (1,8), «ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου» (22,7). Στὸ Εὐαγγέλιο διαβάζουμε ὅτι τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κρυπτό τὸ ὁποῖο δὲν θὰ φανερωθεῖ: «οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτόν ὃ οὐ γνωσθήσεται» (Ματθ. 10,26), καί: «οὐ γάρ ἐστι κρυπτόν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῆ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον ἀλλ' ἵνα ἔλθῃ εἰς φανερόν» (Μάρκ. 4,22). Ἡ ἀντίληψη τῆς βιβλικῆς παράδοσης εἶναι ὅτι ὑπάρχουν

κρυπτά, μυστικά ή μυστήρια, αλλά όλα αυτά γίνονται φανερά στους φίλους του Θεού με άνωθεν βοήθεια και κηρύσσονται στον λαό της Έκκλησίας. Έπομένως «αποκάλυψη» είναι ή φανέρωση όσων δεν βλέπονται και δεν ακούονται με τις δυνατότητες που διαθέτει ο άνθρωπος. Θυμίζω την αποστροφή του αποστόλου Παύλου που, μιλώντας έμμέσως για τον έαυτό του, μάς περιγράφει μια υπερβατική γνώση και έμπειρία, όταν είδε πράγματα τὰ όποια δεν μπορεί άνθρωπος νὰ τὰ εκφράσει, «ἀ οὐκ ἔξόν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι» (Β΄ Κορ. 12,4), δηλαδή πράγματα τὰ όποια μάτι ἀνθρώπου δεν τὰ βλέπει, αὐτί ἀνθρώπου δεν τ' ἀκούει και στό στοχασμό του ἀνθρώπου δεν μπορούν νὰ ἔλθουν, «ἀ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε και οὐς οὐκ ἤκουσε και ἐπί καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη» (Α΄ Κορ. 2,9). Ἐάν μάλιστα δεχθοῦμε τή θέση τῶν Πατέρων ὅτι ή γνώση του ἀκτίστου δεν εἶναι ἐφικτή με τὰ ἀνθρώπινα μέτρα (εἴτε τή θέση του Γρηγορίου του Θεολόγου: «[Θεόν] φράσαι μὲν ἀδύνατον, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον»¹, εἴτε τή θέση του Ἰωάννου του Δαμασκηνοῦ: «ἀπειρον τὸ θεῖον και ἀκατάληπτον και μόνον αὐτοῦ καταληπτὸν ή ἀπειρία και ή ἀκαταληψία»²), που εἶναι στάση ζωής για τήν Ἐκκλησία, τότε τὸ θέμα «ἀποκάλυψη τῶν κρυπτῶν» μπαίνει σὲ ἄλλο ἐπίπεδο· και αὐτὸ τὸ ἄλλο ἐπίπεδο εἶναι νὰ ἀντιληφθοῦμε τή γνώση ὡς σχέση. Η σχέση φανερώνει τὸ κρυπτό, ή σχέση ὅχι ή ἀφηρημένη ἀλλά ή σχέση ή προσωπική, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ὁ ἀπόστολος Παῦλος: «Ἐκ μέρους δὲ γινώσκομεν και ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. [...] βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσσομαι καθὼς και ἐπεγνώσθη» (Α΄ Κορ. 13,9-12).

Ὅλη ή εὐαγγελική παράδοση, ὅλη ή παράδοση τῆς Ἐκκλησίας βασίζεται πάνω στή σχέση με ἕνα πρόσωπο, τὸ πρόσωπο του Χριστοῦ, και κατ' ἐπέκταση με κάθε πρόσωπο, ἐξαιρέτως μάλιστα με καθέναν που φέρει τή σφραγίδα δωρεᾶς του Ἁγίου Πνεύματος, δηλαδή με κάθε βαπτισμένο μέλος τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ὁ Πιλάτος ρωτάει τὸν Χριστὸ τί εἶναι ἀλήθεια, αὐτὸ τὸ μεγάλο ἐρώτημα που ἀπασχολεῖ στους αἰῶνες

¹ Γρηγορίου του Θεολόγου, *Λόγος Θεολογικός Β'*, 4,5.

² Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4,2.

ὄλους τοὺς μεγάλους πνευματικούς δασκάλους, «τί ἐστὶν ἀλήθεια», ὁ Χριστὸς δὲν ἀπαντᾷ, γιατί στὴ γλώσσα τοῦ Πιλάτου, δηλαδή στὴ γλώσσα τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἀπαντήσεως τοῦ ἐρωτήματος. Τὴν ἀπάντηση, ποὺ δὲν δίνει στὸν Πιλάτο, τὴν ἔχει δώσει στοὺς μαθητές του. Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸν Χριστό, ἐπομένως γιὰ τὴν Ἐκκλησία, εἶναι ἐνυπόστατη, εἶναι πρόσωπο, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός: «Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» (Ἰωάν. 14,6). Ἐὰν αὐτὸ δὲν τὸ ἀντιληφθοῦμε, θὰ βρισκόμαστε σὲ μιὰ σύγχυση ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τῆς γνώσης, ποτὲ δὲν θὰ γνωρίσουμε τὸν δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴ γνώση. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πείρα μᾶς λέει ὅτι ἡ γνώση εἶναι σχέση ἐν προσώποις. Ἡ κορυφαία σχέση μὲ τὸν Χριστό, μὲ τὸν Θεό, καὶ οἱ ἐπιμέρους σχέσεις μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Γνωρίζω κάτι κατὰ τὸ ποσοστὸ ποὺ σχετίζομαι μὲ αὐτό, ποὺ ἔχω σχέση μὲ αὐτό.

Συγγραφέας, χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς

Ἡ Ἀποκάλυψη πρέπει νὰ γράφτηκε στὸ τέλος τοῦ 1ου αἰώνα. Ὑπάρχουν ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς μαρτυρίες: στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἐκκλησία τῆς Περγάμου ἀναφέρεται τὸ μαρτύριο τοῦ ἐπισκόπου Περγάμου Ἀντίπα ὡς πρόσφατο γεγονός (μαρτύρησε τὸ 92 μ.Χ.), ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰουστίνο (135 μ.Χ. περίπου) ἡ συγγραφὴ τοῦ βιβλίου τοποθετεῖται στὰ τέλη τοῦ 1ου αἰώνα. Συμβατικὰ θὰ λέγαμε ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ γράφτηκε τὸ 95 μ.Χ., δηλαδή περίπου 60-65 χρόνια μετὰ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας. Γράφτηκε στὴν Πάτμο, ἢ, πάντως, τὸ περιεχόμενό του συνελήφθη ἐκεῖ μέσῳ προφητικῶν ὄραμάτων καὶ ἡ γραφὴ του ἀναπτύχθηκε ἀργότερα στὴν Ἔφεσο. Ἡ μαρτυρία εἶναι ἐσωτερικὴ: «ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ» (1,9α). Ὑπῆρχε ὅμως λόγος ποὺ βρέθηκε ὁ Ἰωάννης στὴ νῆσο Πάτμο: ἦταν ἐξόριστος «διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (1,9β), ἐπειδὴ κήρυττε Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπομένως ἔχουμε περίοδο διωγμοῦ—ὑπάρχουν διωγμοὶ στὰ τέλη τοῦ 1ου αἰώνα (ἐπὶ αὐτοκράτορα Δομετιανοῦ). Συγγραφέας λοιπὸν εἶναι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ, αὐτὸ δέχεται ὅλη ἡ πατερικὴ μας παράδοση. Ὁ ἴδιος αὐτονομάζεται συγγραφέας σὲ τέσσερα σημεία τοῦ βιβλίου: «Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν [...] τῷ δούλῳ

αὐτοῦ Ἰωάννη» (1,1), ὄχι σὲ ὁποιοδήποτε δοῦλο Ἰωάννη, ἀλλὰ σ' αὐτὸν ποῦ «ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα εἶδε» (1,2), δηλαδὴ τὸν αὐτόπτη καὶ αὐτήκοο μάρτυρα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ὅταν ξεκινᾷ τὶς ἐπιστολές του στὶς ἑπτὰ Ἐκκλησίες, ἀναφέρει πάλι τὸ ὄνομά του: «Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ Ἐκκλησίαις», ἢ ἀμέσως μετὰ: «Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ» (1,4), καί: «Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ» (1,9). Καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου: «Κἀγὼ Ἰωάννης ὁ ἀκούων καὶ βλέπων ταῦτα» (22,8).

Αὐτὰ τὰ «ἀκούω» καὶ «βλέπω» εἶναι ἔντονα στὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα, ἀκριβῶς γιατί τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν περιέχει στοχασμούς, δὲν περιέχει ιδέες (ἀλλὰ καὶ κανένα βιβλίον τῆς Ἀγίας Γραφῆς δὲν περιέχει στοχασμούς καὶ ιδέες). Μάλιστα, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι κανένας λόγος πατερικός, ἐκκλησιαστικός, δὲν περιέχει στοχασμούς καὶ ιδέες. Σημειῶνω ὅτι μετὰ τὴν Ἀνάσταση, μετὰ τὴν Πεντηκοστή, τὸ ἱερατεῖο τῶν Ἑβραίων συνέλαβε τὸν Πέτρο καὶ τὸν Ἰωάννη, ὅπως μᾶς περιγράφουν οἱ *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, καὶ τοὺς ὁδήγησε στὸ συνέδριο, γιατί κήρυτταν τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ στὴν αὐλὴ τοῦ Ναοῦ. Ἐκεῖ τοὺς ἀπειλῆσαν προειδοποιώντας τους νὰ μὴ ξαναμιλήσουν γι' αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Ἡ ἀπάντησή τῶν ἀποστόλων ἦταν: Δὲν μπορούμε νὰ μὴν κηρύσσουμε αὐτὰ ποῦ εἶδαμε καὶ ἀκούσαμε («οὐ δυνάμεθα ἡμεῖς ἃ εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν» — *Πράξ.* 4,20). Αὐτὸ ἐκφράζει καὶ ὁ Ἰωάννης ἀργότερα, γράφοντας τὴν *Ἀ' Ἐπιστολὴ* του, ὡς περιεχόμενο τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος: «Ὁ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἑθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν» (*Ἀ' Ἰωάν.* 1,1). Καταλαβαίνουμε ὅτι τὸ βᾶρος πέφτει στὴν ἐμπειρία. Τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κήρυγμα ἐμπειρίας, πηγάζει ἀπὸ σχέση. Τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας σὲ ὅλους τοὺς αἰῶνες μέχρι σήμερα εἶναι νὰ καταθέτει αὐτὰ ποῦ βλέπει, ποῦ ἀκούει, ποῦ ψηλαφεῖ — ὄχι αὐτὰ ποῦ στοχάζεται. Δὲν εἶναι μία ἰδεολογία ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ γλώσσα τῆς Ἀποκάλυψης

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὸ πολὺ κρίσιμο θέμα ποῦ εἶναι ἡ γλώσσα τῆς Ἀποκάλυψης. Οἱ μεγάλες παρεξηγήσεις ὀφείλονται στὴ μὴ κατανόηση αὐτῆς τῆς γλώσσας, ἐπειδὴ χάσαμε τὴ σχέση μας μὲ αὐτὴ τὴν «ἀποκαλυπτικὴ» γλώσσα. Ὅταν γράφεται τὸ βιβλίον, αὐτὴ ἡ γλώσσα, αὐτὸς ὁ τρόπος γραφῆς, εἶναι γνωστὸς καὶ οἰκεῖος στοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὄχι μόνο στοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἐκκλησίας, ὄχι μόνο στοὺς Ἰουδαίους συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐθνικοὺς συγγραφεῖς. Ἦδη ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα ἔχουν ἀρχίσει νὰ παρουσιάζονται κείμενα ποῦ προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν γεγονότα πολὺ δυνατά, ἰδίως γεγονότα ποῦ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ βίωμα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ καταστάσεις μεταφυσικοῦ περιεχομένου, μὲ εἰκόνες ποῦ ἔχουν ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα, δηλαδὴ μυστικὸ χαρακτήρα (μυστικὸ μὲ τὴν ἔννοια τῆς μύσεως σὲ κάτι ἄρρητο). Χρησιμοποιοῦν τὸ σχῆμα τῆς ὑπερβολῆς καὶ δημιουργοῦν εἰκόνες. Οἱ εἰκόνες εἶναι ἀναγνώσιμες ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τίς ἀντιλαμβάνονται. Θὰ δώσω ἓνα παράδειγμα: Ὁ Ἰώσηπος εἶναι ἓνας ἱστορικὸς Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς ποῦ ἔζησε στὴν αὐλὴ τῆς Ρώμης καὶ ὑπηρέτησε τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. Ἀναλαμβάνει νὰ γράψει τὴν ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, ὅπως ὀνομάστηκε ἡ ἐπανάσταση τῶν Ἰουδαίων ἐναντίον τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας, ποῦ ξεκίνησε γύρω στὸ 64 μ.Χ. καὶ κατέληξε στὴν καταστροφὴ τῶν Ἱεροσολύμων τὸ 70 μ.Χ. ἀπὸ τὸν ρωμαῖο στρατηγὸ καὶ μετέπειτα αὐτοκράτορα Τίτο. Ὁ Ἰώσηπος, λοιπὸν, διηγεῖται τὰ γεγονότα ποῦ προηγήθηκαν, τὰ κατὰ τὴν πολιορκία καὶ τίς συνέπειες. Σὲ ἓνα σημεῖο περιγράφει τὴν κατάσταση κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ: «Τὸν γοῦν ἄθλιον δῆμον οἱ μὲν ἀπατεῶνες καὶ καταψευδόμενοι τοῦ θεοῦ τηνικαῦτα παρέπειθον, τοῖς δ' ἐναργέσι καὶ προσημαίνουσι τὴν μέλλουσαν ἐρημίαν τέρασιν οὔτε προσεῖχον οὔτ' ἐπίστευον, ἀλλ' ὡς ἐμβεβροντημένοι καὶ μήτε ὄμματα μήτε ψυχὴν ἔχοντες τῶν τοῦ θεοῦ κηρυγμάτων παρήκουσαν, τοῦτο μὲν ὅτε ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄστρον ἔστη ρομφαία παραπλήσιον καὶ παρατείνας ἐπ' ἐνιαυτὸν κομήτης, τοῦτο δ' ἠνίκα πρὸ τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον κινήματος ἀθροίζομένου τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀζύμων ἐορτήν, ὀγδόη δ' ἦν Ξανθικοῦ μηνός, κατὰ νυκτὸς ἐνάτην ὥραν τοσοῦτο φῶς περιέλαμψε

τὸν βωμὸν καὶ τὸν ναόν, ὡς δοκεῖν ἡμέραν εἶναι λαμπράν, καὶ τοῦτο παρέτεινεν ἐφ' ἡμίσειαν ὥραν»³ [= Τὸν δυστυχησμένο λαὸ λοιπὸν παραπλανοῦσαν τότε οἱ ἀπατεῶνες καὶ ψευδοκῆρυκες τοῦ Θεοῦ, καὶ μῆτε πρόσεχε, μῆτε πίστευε στὰ ὀλοφάνερα σημεῖα τοῦ προμηνουῦσαν τὴ μελλοντικὴ ἐρήμωση, ἀλλὰ σὰν κεραυνοβολημένοι καὶ σὰ νὰ μὴν εἶχαν οὔτε μάτια οὔτε ψυχὴ, ἄκουσαν λανθασμένα τὰ μηνύματα τοῦ Θεοῦ. Τὴ μιὰ φορά, ὅταν πάνω ἀπὸ τὴν πόλη στάθηκε ἓνα ἀστέρι παρόμοιο μὲ ρομφαία, καὶ ἓνας κομήτης ἔμεινε στὸν οὐρανὸ γιὰ ἓναν ὀλόκληρο χρόνο. Τὴν ἄλλη ὅταν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση καὶ τὴν ἀναταραχὴ πὺ ὀδήγησε στὸν πόλεμο, καθὼς μαζευόταν ὁ λαὸς γιὰ τὴν ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, στίς ὀκτῶ τοῦ μηνὸς Ξανθικοῦ κατὰ τὴν ἑνατὴ ὥρα τῆς νύχτας, τόσο φῶς περιέλαμψε τὸν βωμὸ καὶ τὸν ναό, πὺ νόμιζε κανεὶς πὺς ἦταν μέρα ὀλόλαμπρη, καὶ αὐτὸ κράτησε γιὰ μισὴ ὥρα (κατὰ μετάφραση Ἰγνατίου Σακαλῆ)]. Τέτοιες εἰκόνες συναντᾶμε καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἐννοῶ τῶν τεσσάρων αἰῶνων: 2ος π.Χ. ἕως καὶ 2ος μ.Χ. αἰῶνες.

Πρέπει ἐπίσης ἐδῶ νὰ σημειώσω ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἔχουμε ἀρκετὲς γνωστὲς ἀποκαλύψεις, δηλαδὴ βιβλία μὲ ἀποκαλυπτικὸ περιεχόμενο, πὺ φέρουν διάφορα ὀνόματα, συνήθως ἱερῶν προσώπων, ὀπως παλαιῶν προφητῶν, ἀποστόλων, διδασκάλων κ.ἄ.⁴

Ποιὰ εἶναι λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀποκαλυπτικὴ γλῶσσα; Χρησιμοποιώντας εἰκόνες μὲ ὑπερβολή, ὀπως εἶπαμε ἤδη, προσπαθεῖ νὰ περιγράψει καταστάσεις ἐσωτερικὲς τοῦ ἀνθρώπου τίς ὀποῖες δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλύσει λογικὰ ἓνας συγγραφέας. Ἐὰν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκάλυψης εἶναι γραμμένο κατὰ μεγάλο μέρος σὲ ποιητικὸ ρυθμὸ, καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ ἀποκαλυπτικὴ γλῶσσα βγαίνει μέσα ἀπὸ τὴν ποι-

³ Φλαβίου Ἰωσήπου, *Περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου*, 6, 288-290.

⁴ Ἀναφέρω, ἐνδεικτικὰ, μερικὰ «ψευδεπίγραφα» ἔργα, γιὰ τὰ ὀποῖα ἔχουμε ἀντίστοιχες ἐνδιαφέρουσες μελέτες: Ἀποκάλυψις Μωυσέως (ἢ Α' καὶ Β' βιβλίον Ἀδάμ καὶ Εὐᾶς)· Ἀποκάλυψις Ἐσδρα (ἢ Δ' Ἐσδρας)· Ἀποκάλυψις Παύλου - Ἰωάννου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου· Ἀποκάλυψις Θωμᾶ (5ος μ.Χ. αἰ. - Γνωστικὸ)· Ἀποκάλυψις Πέτρου (2ος αἰ., μετὰ τὸ 150)· ἐπίσης Ἀποκάλυψις Πέτρου (3ος αἰ., Γνωστικὸ)· Ἀνάληψις Μωυσέως· Α', Β', Γ' Ἐνώχ· Διαθήκη δώδεκα Πατριαρχῶν Γ' καὶ Δ' βιβλία ἰουδαϊκῶν Σιβυλλῶν (ἀπὸ 14 συνολικὰ βιβλία)· Ἀποκάλυψις Βαρούχ, κ.ἄ.

ητική γλώσσα, τὸν πρῶτο πυρήνα καὶ τὴν πρώτη μάνα πού γεννάει τὴν εἰκόνα γιὰ νὰ περιγράψει μιὰ κατάσταση, μιὰ πραγματικότητα, τὴν ἴδια τὴν ἱστορία, κυρίως ὅμως τὶς ἐνδιάθετες καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ αὐτὴ τὴ γλώσσα λοιπόν, σὲ αὐτὸ τὸ ἀποκαλυπτικὸ ἰδίωμα, ἀναλαμβάνει ὁ συγγραφέας, πού μᾶς ἔχει παραδώσει ἄλλα τέσσερα συγγράμματα (ἐννοῶ τὸ μεγάλο σύγγραμμα πού λέγεται Εὐαγγέλιο καὶ τὶς τρεῖς ἐπιστολές του), νὰ μᾶς περιγράψει μιὰ κατάσταση. Ἐπιμένω στὴν ἔκφραση: μιὰ κατάσταση.

Περιεχόμενο τῆς Ἀποκάλυψης

Ἄς δοῦμε τώρα ποῖο εἶναι τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου πού λέγεται Ἀποκάλυψη. Θὰ δανειστῶ τὰ λόγια τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος σὲ ἓνα ἐξαιρετικὸ κείμενο πού φέρει τὸ ὄνομά του κάνει μιὰ σύνοψη τοῦ βιβλίου. Τὸ διαβάζω σὲ μετάφραση⁵:

«Ἀποκάλυψις Ἰωάννου. Ἔτσι ὀνομάζεται τὸ βιβλίον ἐπειδὴ καὶ αὐτὴ τὴν Ἀποκάλυψη τὴν εἶδε ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς καὶ Θεολόγος στὸ νησί πού ὀνομάζεται Πάτμος».

Ἐνα μικρὸ σχόλιο στὸ σύνδεσμο «καί»: «καὶ αὐτὴ τὴν Ἀποκάλυψη». Ποιὰ ἄλλη Ἀποκάλυψη; Τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Λόγου βέβαια. Κατ' οὐσίαν ὁ Ἰωάννης ἔχει ζήσει τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος προαιώνιος ὢν ἀποκαλύπτεται μέσα στὴν ἱστορία, γίνεται ὁρατός, στήνει τὴ σκηνὴ του ἀνάμεσά μας («καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»), ψηλαφεῖται ἢ παρουσία του καὶ ἀποκαλύπτεται μὲ τὴν ἀρχαία φράση: «Ἐγὼ εἰμι». Μία φράση πού τὴν βλέπουμε νὰ ἐμφανίζεται πρῶτα στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅταν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν στὸν Μωυσῆ: «Ἐγὼ εἰμι».

Συνεχίζω μὲ τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου: «Τὴν εἶδε ἡμέρα Κυριακή, καὶ πῆρε ἐντολὴ καὶ τὴν ἔγραψε γιὰ νὰ τὴν στείλει στίς ἐξῆς ἑπτὰ Ἐκκλησίες πού εἶναι στὴν Ἐφεσο, στὴ Σμύρνη, στὴ Πέργαμο, στὰ

⁵ Μεγάλου Ἀθανασίου, *Σύνοψις τῆς Θείας Γραφῆς*, ΒΕΠ 33, σελ. 339-340. Τὸ ἔργο θεωρεῖται ἀμφιβαλλόμενο. Ἡ μετάφραση βασίζεται στὸ βιβλίον τοῦ Γεωργίου Μαυρομάτη, *Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1994, σελ. 12-14.

Θυάτειρα, στις Σάρδεις, στη Φιλαδέλφεια και στη Λαοδίκεια. Αὐτὰ πού
 ὑπάρχουν στήν ὄπτασία εἶναι πολλά καί διάφορα, καί στό τέλος εἶδε τήν
 ἀπώλεια τοῦ ἀντιχρίστου μαζί μέ τόν διάβολο. Διατάσσεται ὁ Ἰωάννης
 νά γράψει πρῶτα στόν καθένα ἀπό τοὺς Ἀγγέλους τῶν Ἐκκλησιῶν πού
 προαναφέραμε, καί μετὰ ἀναφέρει τίς πράξεις τοῦ καθενός. Εἶδε λοιπόν
 πολλές παράξενες ὄπτασιες, εἶδε καί ἑπτὰ χρυσές λυχνίες καί ἀνάμεσά
 τους κάποιον ὅμοιο μέ Ἰῶ τοῦ Ἀνθρώπου. Καί ἐξηγήθηκαν σ' αὐτόν ὅτι
 οἱ λυχνίες εἶναι οἱ ἑπτὰ Ἐκκλησίες καί αὐτός πού βρισκόταν ἀνάμεσά
 τους εἶναι ὁ Κύριος. Εἶδε στόν οὐρανό καί θύρα ἀνοιγμένη καί στό θρόνο
 νά κάθεται ὁ Κύριος καί εἰκοσιτέσσερις πρεσβυτέρους νά κάθονται
 πάνω σέ θρόνους καί νά προσκυνοῦν τόν Κύριο. Εἶδε καί σφραγίδες πού
 ἀνοίγονται καί καθῶς ἀνοιγόταν κάθε σφραγίδα γινόταν κάποια ὄπτα-
 σία. Μετὰ εἶδε ἑπτὰ Ἀγγέλους νά ἔχουν ἑπτὰ σάλπιγγες καί καθένας
 πού σάλπιζε γινόταν κάποιο σημεῖο, καί ὅταν σάλπισε ὁ ἕβδομος ἄκουσε
 νά λένε “ἡ βασιλεία τοῦ κόσμου ἔγινε βασιλεία τοῦ Κυρίου”. Καί εἶδε τήν
 κιβωτό τῆς Διαθήκης στόν οὐρανό. Μετὰ εἶδε μιᾶ γυναίκα νά κοιλοπο-
 νάει καί ἕνα πύρινο δράκοντα νά τήν καταδιώκει καί εἶδε τή γυναίκα πού
 σώθηκε στήν ἔρημο καί τόν δράκοντα πού ρίχτηκε στή φωτιά. Μετὰ εἶδε
 τὸ θηρίο πού εἶχε δέκα κέρατα καί ἑπτὰ κεφάλια καί τὸ στέμμα του ἦταν
 γεμάτο ἀπό βλαστήμιες. Ἄκουσε καί παρθένοὺς νά ψάλλουν καί νά ἀκο-
 λουθοῦν τὸ Ἄρνιο καί εἶδε Ἄγγελο νά πετᾷ στό μεσουράνημα καί ἄλλον
 νά ἀκολουθεῖ καί ἄλλον καί λευκή νεφέλη καί πάνω σ' αὐτήν κάποιον
 ὅμοιο μέ Ἰῶ Ἀνθρώπου πού εἶχε πάνω στό κεφάλι του χρυσὸ στεφάνι καί
 στό χέρι του κοφτερὸ δρεπάνι. Μετὰ εἶδε ἑπτὰ Ἀγγέλους πού εἶχαν τίς
 ἑπτὰ μεγάλες πληγές καί ἑπτὰ χρυσές φιάλες πού ἦταν γεμάτες ἀπὸ τὸν
 θυμὸ τοῦ Θεοῦ. Μετὰ μεταφέρθηκε πνευματικὰ στήν ἔρημο καί εἶδε μιᾶ
 γυναίκα πού καθόταν ἐπάνω σ' ἕνα κόκκινο θηρίο πού εἶχε ἑπτὰ κεφά-
 lia καί κήρυξε ὅτι ἀπ' αὐτήν θὰ ἔλθει ὁ ἀντίχριστος. Εἶδε μετὰ τὸν οὐρανὸ
 ἀνοιγμένο καί ἕναν ἀναβάτη σέ λευκὸ ἄλογο καί τὸ ὄνομά του ἦταν ὁ Λό-
 γος τοῦ Θεοῦ. Μετὰ εἶδε τὸ θηρίο καί τοὺς βασιλιάδες τῆς γῆς πού ἤθε-
 λαν νά κάνουν πόλεμο μέ τὸν ἀναβάτη τοῦ λευκοῦ ἀλόγου καί πιάστηκε
 τὸ θηρίο καί μαζί του ὁ ψευδοπροφήτης πού ἦταν ὁ ἀντίχριστος καί εἶδε
 νά ρίχνονται στή λίμνη τοῦ πυρός. Μετὰ εἶδε ἕναν Ἄγγελο νά κατεβαί-
 νει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καί νά ρίχνει τὸν σατανᾶ καί ὅσους εἶχαν τὸ χάραγμά

του στην ἄβυσσο καὶ νὰ τὴν κλείνει ἀπάνω του γιὰ νὰ μὴν πλανήσει πλέον τὰ ἔθνη γιὰ χίλια χρόνια. Μετὰ εἶδε τοὺς Μάρτυρες ὅλο δόξα νὰ βασιλεύουν ἐν Χριστῷ. Στὴ συνέχεια εἶδε ὅτι μετὰ ἀπὸ χίλια χρόνια λύθηκε ὁ σατανᾶς καὶ ρίχτηκε στὴ λίμνη τῆς φωτιᾶς μαζί με τὸν ἀντίχριστο, στοὺς ἀτέλειωτους αἰῶνες. Μετὰ εἶδε καινούργιο οὐρανὸ καὶ καινούργια γῆ καὶ τὴ νέα Ἱερουσαλήμ καὶ εἶδε ποταμὸ ὕδατος ζωῆς καὶ τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ νὰ βλέπουν τὸ πρόσωπό Του καὶ νὰ ἔχουν πάνω στὸ μέτωπό τους τὸ ὄνομά Του. Ὅταν εἶδε ὅλα αὐτὰ ὁ Ἰωάννης ἔπεσε κάτω θέλοντας νὰ προσκυνήσει τὸν ἄγγελο πού ἔδειχνε σ' αὐτὸν ὅλα αὐτὰ καὶ τὸν ἐμπόδισε ὁ Ἄγγελος λέγοντάς του “μὴ με προσκυνᾶς ἐμένα, εἶμαι κι ἐγὼ σύνδουλος δικός σου, προσκύνα τὸν Θεό”. Καὶ βλέποντας αὐτὰ ἄκουγε ἀπὸ τὸν Κύριό μας Ἰησοῦ Χριστὸ ὅτι Αὐτὸς εἶναι ὁ Ὡν καὶ ὅτι Αὐτὸς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος μετὰ σαρκώθηκε γιὰ χάρη μας. Ἐγινε δηλαδὴ τέλειος ἄνθρωπος καὶ ὀνομάστηκε Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου».

Εἶναι μία ἐξαιρετικὴ περιλήψη πού ἀποδίδεται, ὅπως εἶπαμε, στὸν Μεγάλο Ἀθανάσιο, καὶ πού δείχνει ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενο τῆς Ἀποκάλυψης ὡς βιβλίου τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Αὐτὰ ὅλα πού περιγράφει δὲν εἶναι πράγματα πού θὰ συμβοῦν κάποτε, εἶναι πράγματα πού συμβαίνουν συνεχῶς. Ὁ πόλεμος, ὁ διαρκὴς πόλεμος τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστοῦ ἐναντίον του καὶ ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας του, συμβαίνει διαρκῶς. Ὁ πόλεμος αὐτὸς ξεκινᾶει καὶ πρὶν τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Κυρίου. Εἶναι ὁ διαρκὴς πόλεμος ἀνάμεσα σ' αὐτὰ πού ὀνομάζει ὁ ἀπόστολος Παῦλος «ὁ κόσμος τοῦτος» καὶ «ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ». Τὸ περιεχόμενο τῆς Ἀποκάλυψης μᾶς εἰσάγει στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, τελικὰ μᾶς περιγράφει ποιὰ εἶναι ἡ διαρκὴς ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Μ' αὐτὰ δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔσχατο μέλλον, δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη, ὅπως καὶ ἄλλα κείμενα, π.χ. τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, δὲν ἀναφέρονται σὲ ἓνα ἔσχατο μέλλον, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνας καιρὸς τῶν ἐσχάτων, αὐτὸ πού συνηθίζουμε νὰ λέμε Β' Παρουσία καὶ πού ὁμολογοῦμε καὶ στὸ σύμβολο τῆς Πίστεώς μας. Θέλω νὰ πῶ ὅτι αὐτὸς ὁ καιρὸς τῶν ἐσχάτων δὲν μετράει με τοὺς χρονικοὺς προσδιορισμοὺς πού μετράμε ἐμεῖς τὴ φθορὰ μας καὶ τὸν θάνατό μας. Δὲν εἶναι ὁ καιρὸς τοῦ κόσμου τούτου.

Τὸ μέρος, ἢ μᾶλλον ὁ τόπος στὸν ὁποῖο ψηλαφοῦμε αὐτὴ τὴν πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ θεία Λειτουργία. Ἡ θεία Λειτουργία μᾶς βοηθάει, ὅπως μᾶς τὴν ἐκτυλίσσουν οἱ Πατέρες μας, νὰ καταλάβουμε τί σημαίνει αὐτὸ τὸ «ἐδῶ καὶ τώρα καὶ ὄχι ἀκόμα». Αὐτὴ ἡ Β' Παρουσία τοῦ Κυρίου συμβαίνει τώρα, ἀλλὰ ἐπίσης δὲν ἔχει συμβεῖ ἀκόμα. Αὐτὴ ἡ συνθήκη συμβαίνει σὲ κάθε θεία Λειτουργία, καὶ αὐτὴ τὴ συνθήκη περιγράφει ἡ Ἀποκάλυψη.

Τὸ περιεχόμενο τῆς Ἀποκάλυψης θὰ μπορούσε νὰ χωριστεῖ σὲ τρία μέρη, πού μάλιστα εἶναι σαφῶς διακριτὰ μεταξύ τους (δὲν συμπεριλαμβάνω τὸν πρόλογο καὶ τὸν ἐπίλογο). Τὸ πρῶτο μέρος καταγράφει τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τὴ σχέση πού ἔχει ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ νέος Ἰσραὴλ, μὲ ἐσωτερικούς καὶ μὲ ἐξωτερικούς ἐχθρούς. Συγχρόνως, κατατίθεται στὸ πρῶτο μέρος ἕνας κατάλογος, ἄς τὸν ὀνομάσουμε ἄξονα, σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς κατ' ἀλήθειαν ζωῆς, τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου, εἴτε τὸν προσεγγίζουμε αὐτόν, εἴτε ταυτιζόμαστε μ' αὐτόν, εἴτε τὸν ἀρνούμαστε. Πάντως κατατίθενται αὐτὰ τὰ κριτήρια. Ἀναφέρομαι στίς ἐπτὰ ἐπιστολές ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος, ἐπτὰ ἐπιστολές σὲ ἐπτὰ ἐκκλησίες. Κατὰ τοὺς Πατέρες πού ἀσχολήθηκαν μὲ αὐτὲς τίς ἐπιστολές, τὸ «ἐπτὰ» εἶναι συμβολικὸς ἀριθμὸς, δὲν πρόκειται μόνον γιὰ ἐπτὰ συγκεκριμένες ἐκκλησίες. Ὁ Ἰωάννης ἀσφαλῶς ἀναφέρεται σὲ ἐπτὰ ὑπαρκτές τοπικὲς ἐκκλησίες, ἀλλὰ ἤδη ὁ ἀριθμὸς ἐπτὰ μᾶς προκαλεῖ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ ἀποστολὴ γίνεται πρὸς τὴν οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία, πρὸς ὅλη τὴν Ἐκκλησία. (Μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι στὴ Μικρὰ Ἀσία στὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα δὲν ὑπάρχουν μόνον αὐτὲς οἱ ἐπτὰ ἐκκλησίες.) Ἐπιλέγει ὁ Ἰωάννης αὐτὲς τίς ἐπτὰ ἐνδεχομένως γιατί μ' αὐτὲς εἶχε κάποια ἰδιαίτερη σχέση. Πάντως ἐπιμένουν οἱ Πατέρες ὅτι οἱ ἐπτὰ αὐτὲς ἐπιστολές ἀπευθύνονται σὲ ὅλες τίς κατὰ τόπους ἐκκλησίες. Καὶ τί λένε αὐτὲς οἱ ἐπιστολές; Ἐλέγχουν, ἐπικρίνουν, ἐπιβραβεύουν καὶ καταθέτουν ἐπίσης τὴ μεγάλη ἐλπίδα. Ἀκοῦστε ἕναν κατάλογο, ἀπαρτισμένο ἀπὸ τὴν κατακλείδα κάθε ἐπιστολῆς, τῆς ὁποίας ἡ τελευταία φράση συνήθως εἶναι: «Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει», ὅποιος ἔχει τὴν ἐσωτερικὴ δυνατότητα ἄς ἀκούσει τί λέγει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.

1. Στὸν νικητὴ θὰ ἐπιτρέψω νὰ φάει ἀπὸ τὸν καρπὸ τοῦ δέντρου τῆς ζωῆς («Τῶ νικῶντι δώσω αὐτῶ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς», 2,7).

2. Ὁ νικητὴς δὲν θὰ γνωρίσει τὸν αἰώνιο θάνατο («Ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῆ ἔκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου», 2,11).

3. Στὸν νικητὴ θὰ προσφέρω τὴ μυστικὴ τροφή («Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου», 2,17).

4. Σὲ αὐτὸν ποὺ βγαίνει νικητὴς τηρώντας μέχρι τὸ τέλος τὶς ἐντολές μου, θὰ τοῦ προσφέρω δύναμη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν εἰδωλολατρία τῶν ἐθνῶν καὶ θὰ τὸν κάνω πολίτη τῆς ἀνέσπερης ἡμέρας («Καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν [...] καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν», 2,26.28).

5. Ὁ νικητὴς θὰ περιβληθεῖ λευκὰ ἱμάτια, καὶ θὰ παραμείνει τὸ ὄνομα του γραμμένο στὸ βιβλίον τῆς ζωῆς («Ὁ νικῶν οὕτως περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς, καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκ τοῦ βιβλίου τῆς ζωῆς», 3,5).

6. Ὁ νικητὴς θὰ εἶναι στύλος στὸ ναὸ τοῦ Θεοῦ μου καὶ θὰ ἔχει γραμμένο ἐπάνω του τὸ νέο μου ὄνομα («Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου [...] καὶ γράψω ἐπ’ αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου [...] καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν», 3,12).

7. Ὁ νικητὴς θὰ καθίσει μαζί μου στὸ θρόνον μου («Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσει μετ’ ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου», 3,21).

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δεῖ αὐτὲς τὶς ἐπτὰ προτάσεις ὡς ἓνα κείμενο ποὺ ἀφορᾷ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, ὅλο τὸ Εὐαγγέλιο: τὴ σύνδεση μὲ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ —θὰ δώσω τὸ ὄνομά μου, λέει— μέχρι τὴν ἀνάπτυξη ὅλης αὐτῆς τῆς ἀφθαρτῆς καὶ ἀτελεύτητης ζωῆς, τῆς ἀπερίστατης ζωῆς — δὲν θὰ τὸν βρεῖ ὁ δεύτερος θάνατος. Καταγράφει, λοιπόν, στὸ πρῶτο μέρος, τὴν κατάστασι τῆς Ἐκκλησίας — καὶ ἀναφέρθηκα ἤδη σὲ ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς, μιὰ κατάστασι ποὺ ὑφίστατο ὄχι μόνο τὸ 95 μ.Χ., ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ ψευδοδιδάσκαλος, ὁ ψευδοπροφήτης, ὁ λύκος μὲ ἐνδύμα προβάτου, ὁ μαθητὴς ποὺ ἀρνεῖται καὶ προδίδει, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐνδογενὴς κατάστασι μέσα στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ Ποιμένας, ὁ καλὸς Ποιμένας, οἱ καλοὶ ποιμένες, οἱ διδάσκαλοι, αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν εὐθύνη, ἔχουν ἀκριβῶς τὴν εὐθύνη νὰ βροῦν τὸν ψευδοδιδάσκαλο, τὸν ψευδοπροφήτη, ἢ, ὅπως τὸν ὀνομάζει ἡ Ἀποκάλυψη, τὸν Ἀντίχριστο, αὐτὸν ποὺ ἐργάζεται ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ.

Υπάρχουν λοιπόν πολλοί ψευδοπροφήτες και πολλοί ψευδοδιδάσκαλοι, όπως τους ονομάζει στις έπτά επιστολές, πολλές φορές και συγκεκριμένα, υπάρχουν αίρετικές ομάδες, δηλαδή έσωτερικοί έχθροί, τους οποίους επίσης ονοματίζει, υπάρχουν όμως και έξωτερικοί έχθροί, όπως οι έθνικοί, ιδιαίτερα ή ρωμαϊκή έξουσία, αυτό που λέμε έξουσία του κόσμου τούτου. Μάλιστα, ήδη το ανέφερα, στην επιστολή προς την Πέργαμο αναφέρει ιδιαίτερα τον φίλο του επίσκοπο Αντίπα — «ο μάρτυς μου ο πιστός» — τον οποίο είχαν εκτελέσει οι έθνικοί.

Το δεύτερο μέρος, το πιο παρεξηγημένο, επιτρέψτε μου να πω, ίσως και το πιο δύσκολο, περιγράφει έναν πόλεμο. Έναν διαρκή όμως πόλεμο, όχι έναν πόλεμο που θα γίνει, αλλά έναν πόλεμο που γίνεται. Άλλωστε ή Άποκάλυψη στις έσωτερικές της μαρτυρίες δεν μιλάει για μακρινούς καιρούς, αλλά για χρόνο λειτουργικό, που πάντα είναι σύγχρονος: «έρχομαι ταχύ», «έρχομαι εν τάχει», «ίδου καιρός». Μιλάει για άμεσο καιρό με κίνδυνο ακόμα και να παρεξηγηθεί, όπως παρεξηγήθηκε κάποτε ο απόστολος Παύλος στη Θεσσαλονίκη όταν μιλούσε για ταχεία έλευση του Κυρίου και οι πιστοί νόμιζαν πως μιλούσε για χρονικό προσδιορισμό ταχύτατο⁶.

Αυτός ο διαρκής πόλεμος έχει δύο σκέλη: είναι ιστορικός, αλλά είναι και πνευματικός. Έχει έξωτερικά στοιχεία αλλά έχει και έσωτερικά. Τα έξωτερικά στοιχεία ήδη τα ζούν οι πρώτοι Χριστιανοί. Λίγα χρόνια πριν, περίπου το 65, έχουμε δύο μεγάλους μάρτυρες που εκτελούνται από τη ρωμαϊκή έξουσία, τον Πέτρο και τον Παύλο. Και όχι μόνο αυτούς τους δύο — στα άγιολογικά κείμενα υπάρχουν μαρτυρίες για πολλούς μάρτυρες την εποχή αυτή, επί Νέρωνα, επί Βεσπασιανού, επί Τίτου, επί Δομετιανού (του αυτοκράτορα της περιόδου κατά την οποία γράφεται ή Άποκάλυψη). Έχουμε το ξεκίνημα των πρώτων διωγμών εναντίον της Έκκλησίας. Οι διωγμοί είναι πλέον παρόντες. Στην επιστολή προς την εκκλησία της Σμύρνης γράφει: να είστε έτοιμοι, γιατί θα ξεσπάσουν διωγμοί, πολλή θλίψη και μαρτύριο θα έλθουν σε σας. Θυμίζω ότι το 146

⁶ Αυτή ή παρεξήγηση έγινε άφορμή να γράψει την Α΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή από την Κόρινθο και να τους εξηγήσει ότι δεν πρέπει να έγλωβιζόμαστε σε αντίληψεις χρόνου της φθοράς και του θανάτου.

μ.Χ., λίγα χρόνια μετά τή συγγραφή τῆς Ἀποκάλυψης, ἕνας ἀπό τοὺς μεγάλους ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας μας δίνει τὸ αἷμα του, μαρτυρεῖ, καὶ ἔχουμε τὸ πρῶτο γραπτὸ «Μαρτυρολόγιο», ὅπου περιγράφεται τὸ μαρτύριο τοῦ μεγάλου ἀγίου Πολυκάρπου ἐπισκόπου Σμύρνης. Ὑπάρχει λοιπὸν ἕνας διαρκὴς πόλεμος τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστοῦ ἐναντίον τοῦ λαοῦ του, ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ποὺ περιγράφει ἡ Ἀποκάλυψη, εἶναι ἡ θλίψη, τὸ μαρτύριο, ὁ θάνατος. Ἔχει συνέπειες αὐτὸς ὁ πόλεμος. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχει συνέπειες, ὁ Ἰωάννης σπεύδει νὰ καταθέσει τὴ μαρτυρία ποὺ ὀνομάζεται «στέφανος δόξης». Ὅπου περιγράφει μαρτύριο, θλίψη, θάνατο, ἔρχεται νὰ συμπληρώσει μὲ τὴν παρουσία τοῦ «στεφάνου δόξης». Θυμίζω ὅτι αὐτὴ τὴν ἀναφορὰ γιὰ τὸν «στέφανον δόξης», τὸν ὁποῖο προηγουμένως ἔχει ἐπικαλεσθεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος («ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος», Β΄ Τιμ. 4,8), αὐτὴν τὴν κατακλειδα τὴν διαβάζουμε στὰ περισσότερα μαρτύρια τῶν Ἀγίων μας: τὸ μαρτύριό τους τελειώνει μὲ τὴν ἐπωδὸ «καὶ ἔλαβον τὸν στέφανον τῆς δόξης» ποὺ τοὺς ἀπένευε ὁ Κύριος. Αὐτὸς ὁ στέφανος τῆς δόξης εἶναι ἡ ἔνωση μὲ τὸν Χριστό.

Τὸ τρίτο μέρος τῆς Ἀποκάλυψης εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἔνωση Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας ποὺ περιγράφεται ὡς γάμος, ἱερὸς γάμος, ὅχι μὲ τὴν ἔννοια τῆ θρησκευολογικῆ ποὺ ἔχουμε στὶς μυστικὲς θρησκείες, ἀλλὰ εἰκονολογικός, ἔνωση φύσεων. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ἐνώνεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴ μιὰ εἶναι ἡ Νύμφη, ἡ Ἐκκλησία, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ὁ Νυμφίος, ὁ Χριστός.

Ἦδη ἔφθασα στὸ σημεῖο νὰ ἐξηγήσω γιατί, ὅπως διαβάζουμε στοὺς Πατέρες, γράφτηκε αὐτὸ τὸ βιβλίο. Θὰ ἀρκοῦσε ἡ φράση ποὺ ἔχει ἡ ἴδια ἡ Ἀποκάλυψη: γράφτηκε γιὰ νὰ μάθουμε ὅλοι «ἀ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει», αὐτὰ ποὺ πρόκειται νὰ συμβοῦν συντομότατα. Τί εἶναι αὐτὰ ποὺ πρόκειται νὰ συμβοῦν συντομότατα; Οἱ διωγμοί; Ἡ νίκη ἐναντίον τοῦ Ἀντιχρίστου; Οἱ θλίψεις, οἱ ταλαιπωρίες; Ἴσως εἶναι λίγα γιὰ νὰ γραφεῖ αὐτὸ τὸ βιβλίο. Κάτι πιὸ δυνατὸ πρέπει νὰ συμβεῖ ἐν τάχει, δηλαδὴ στὴ ζωὴ τοῦ κάθε πιστοῦ. Στὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς αὐτὸ ποὺ θὰ συμβεῖ ἐν τάχει εἶναι ἕνας γάμος. Μᾶς καλεῖ νὰ πραγματοποιήσουμε ἕνα γάμο. Οἱ διωγμοὶ ἔχουν ἀρχίσει ἤδη. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ζεῖ ὁ Χριστὸς ξεκινοῦν οἱ διωγμοὶ τῶν

Ἰουδαίων, με πρωτομάρτυρα τὸν Στέφανο. Διωγμοὶ ἐναντίον τῶν μαθητῶν λοιπὸν τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ ἐκπορεύονται ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῶν Ἰουδαίων καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ, ἄρα τὴν κοσμικὴ ἐξουσία ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλο πρέπει νὰ ἐνδιαφέρει τώρα τὸν Χριστιανό, τὸ μέλος τῆς Ἐκκλησίας: ἂν ὑπάρχει τρόπος νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ ζωὴ ἐκτὸς φθορᾶς καὶ θανάτου. Καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ ἐν τάχει.

Ἐξὶ αἰῶνες περίπου πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοποθετεῖται ἡ συγγραφή ἑνὸς βιβλίου ποὺ περιέχεται στὸν κανόνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, στὸν κανόνα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης συγκεκριμένα. Εἶναι τὸ γνωστὸ Ἄσμα Ἀσμάτων. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ βιβλίο; Εἶναι ἓνα ἐρωτικὸ τραγούδι. Μιὰ κοπέλα τραγουδάει τὴν ἀγάπη της, τὸν ἔρωτά της, γιὰ ἓναν ἄνδρα, κι ἓνας νέος ἄνδρας τραγουδάει τὴν ἀγάπη του γιὰ αὐτὴν τὴν κοπέλα. Οἱ Ἰουδαῖοι εἶδαν τὸ πρότυπο τῆς σχέσης Γιαχβὲ-Ἰσραήλ. Οἱ Χριστιανοὶ εἶδαν ἐπίσης τὸ ἀνάλογο πρότυπο τῆς σχέσης Χριστοῦ-Ἐκκλησίας. Ὁ γάμος δὲν συντελεῖται στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, δὲν φτάνουν στὴν τελικὴ ἔνωσή τους οἱ δύο νέοι. Τὴν τραγουδοῦν, τὴν λαχταροῦν, θέλουν ὁ ἓνας νὰ βρεθεῖ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ οἱ φύλακες, οἱ γονεῖς, οἱ καταστάσεις, δὲν τοὺς ἀφήνουν. Περιγράφεται μιὰ λαχτάρα ποὺ δὲν φτάνει σὲ τέλος. Ἡ Ἀποκάλυψη εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, συνέχεια καὶ ἀπάντηση. Στὴν Ἀποκάλυψη πάλι ἔχουμε ἓνα τραγούδι, ἐρωτικὸ τραγούδι. Μιὰ γυναίκα λαχταράει τὴν ἔνωσή της με ἓναν ἄνδρα. Ὁ δράκοντας δὲν τὴν ἀφήνει, προσπαθεῖ νὰ τῆς πάρει τὸν καρπὸ αὐτῆς τῆς ἔνωσης, δὲν τὴν ἀφήνει νὰ ἔνωθεῖ με τὸν Νυμφίο της, τὴν ἀναγκάζει νὰ καταφύγει στὴν ἔρημο. Τελικὰ ὅμως ὁ Νυμφίος τῆς προσφέρει τὴν ἀγκαλιὰ του, τὴν περικλείει στὴν ἀγκαλιὰ του καὶ τελεῖται ὁ ἱερὸς γάμος. Ἔτσι τελειώνει ἡ Ἀποκάλυψη: με τὴν τέλεση τοῦ μυστηριακοῦ γάμου μεταξὺ τῆς γυναίκας-Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Νυμφίου-Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος μάλιστα χαρακτηρίζεται «ἐσφαγμένον Ἄρνιον», δηλαδὴ ἐκεῖνος ὁ ἄνδρας ποὺ μαρτύρησε γιὰ τὴν ἡγαπημένη. Γι' αὐτὸ γράφτηκε ἡ Ἀποκάλυψη, γιὰ νὰ μᾶς πεῖ ὅτι ταχύτατα, ἐν τάχει, μπορούμε ὅλοι νὰ πραγματοποιήσουμε αὐτὴ τὴν ἔνωση Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας, ὁ καθένας ὡς μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας του, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀφηρημένη κατάσταση ἀλλὰ σύνολο προσώπων ποὺ τοὺς ἐνώνει ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἀσφαλῶς δεχόμαστε ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη ἔχει καὶ ἓνα παρηγορητικὸ χαρακτήρα. Ἔχουμε τοὺς διωγμούς, ἔχουμε τὰ μαρτύρια, ἔχουμε αὐτὰ ποὺ ἔρχονται, αὐτὰ ποὺ ὁ συγγραφέας βλέπει νὰ ἔρχονται, κυρίως τοὺς μαζικοὺς καὶ μεγάλους διωγμούς. Ἡ ἱστορία ἀργότερα δικαιώνει αὐτὴν τὴν πρόβλεψή του. Ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες βλέπουμε νὰ μετράει ἡ Ἐκκλησία τοὺς μάρτυρες της — γιὰ νὰ μὴν πῶ ἐπὶ εἴκοσι αἰῶνες —, τὰ μαρτύρια ποὺ ὑποφέρουν οἱ πιστοὶ τοῦ Θεοῦ.

Ἔχει ἐπίσης καὶ ἓνα ἄλλο στοιχεῖο τὸ περιεχόμενό της, τὸ γιατί γράφτηκε: ἔπρεπε νὰ ἐξαγγελθεῖ τὸ ἀληθές, τὸ διαρκῶς ἀληθές, ποὺ εἶναι ὁ Χριστός. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο βιβλίον στὴν Καινὴ Διαθήκη ποὺ νὰ ἔχει τόσο ἔντονο χριστολογικὸ χαρακτήρα, τόσο μονοσήμαντη ἀναφορὰ μόνον στὸν Χριστό. Ἐπομένως τὸ διαρκῶς ἀληθές εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸν συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης. Γράφτηκε γιὰ νὰ μᾶς βάλει στὸ δῖλημμα, στὸ μεγάλο δῖλημμα, τὸ ὁποῖο, ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ, διαρκεῖ μέχρι σήμερα: μὲ τὸν κόσμον ἢ μὲ τὸν Χριστό; Τελικά, αὐτὴ ἡ περιγραφή τοῦ διαρκοῦς τέλους θὰ μπορούσε νὰ μᾶς βοηθήσει στὴν ἀπάντηση τοῦ διλήμματος, ἐάν, ὅπως λέει στὶς ἀπολήξεις τῶν ἑπτὰ ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ἔχουμε αὐτὶ νὰ ἀκούσουμε («Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει»).

Εἶναι σημαντικό νὰ προσδιορίσουμε τὸν χρόνο στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ περιγραφές τῆς Ἀποκάλυψης. Ἐπειδὴ δὲν περιέχει ἱστορικὸ χρονικό, ἀνάγει ὅλα τὰ γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας στὴν τελικὴ λύση τοῦ δράματός της, καὶ μέσω αὐτοῦ τοῦ τέλους φωτίζει ὅλα ὅσα ἔχουν συμβεῖ, ἀκόμα καὶ γεγονότα πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ πτώση τοῦ Διαβόλου (κεφ. 12). Κι αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμη τῆς Ἀποκάλυψης, ὅτι συνδέει τὴν προϊστορία καὶ τὴν ἱστορία μὲ τὸ ἔσχατο μέλλον σὲ μιὰ μᾶλλον ἐκτὸς χρόνου προοπτική.

Ὁ εὐχαριστιακὸς καὶ λειτουργικὸς χαρακτήρας τοῦ βιβλίου

Σημαντικὸ στοιχεῖο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Ἀποκάλυψη, εἶναι ὁ εὐχαριστιακὸς χαρακτήρας τοῦ περιεχομένου της. Ἡ Ἀποκάλυψη περιγράφει μία ἐμπειρία ποὺ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι στὰ τέλη τοῦ πρώτου αἰῶνα ἢ, ἂν θέλετε, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ζοῦν κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου: τὴν ἐμ-

πειρία τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ὅχι ἀπλῶς τῆς θείας Λειτουργίας, ἀλλὰ συγκεκριμένα τῆς θείας Εὐχαριστίας πού εἶναι ἡ ἔνωση, ἡ κοινωνία με τὸ σῶμα καὶ με τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἴδια ἡ Ἀποκάλυψη θέτει τὸ κέντρο αὐτὸ στὸν πρόλογό της: «Ἐγενόμην ἐν Πνεύματι ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ». Ἐν Πνεύματι, σύμφωνα καὶ με τὶς ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἰδιαίτερα στὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ πού περιγράφεται ἡ θεία Λειτουργία, ὁ πιστὸς βρίσκεται μέσα στὴ θεία Εὐχαριστία· καὶ Κυριακὴ εἶναι ἡ ὥρα, ὁ καιρὸς τῆς θείας Εὐχαριστίας. (Τὸ 95 μ.Χ. ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος δὲν ὀνομάζεται ἀκόμα Κυριακὴ. Ὄνομαζόταν γενικότερα πρώτη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας, ἐνῶ τὸ Πάσχα ὀνομαζόταν ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Θὰ ἀρχίσει νὰ ὀνομάζεται Κυριακὴ ὅταν συνειδητοποιήσουν οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ὅτι τὸ ἅπαν τοῦ καιροῦ τοῦ Κυρίου, τοῦ καιροῦ τῆς Χάριτος, εἶναι ἡ θεία Εὐχαριστία, ὅπου ἐκεῖ συντελοῦνται τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα.) Ὁ Ἰωάννης ἐμπνέεται τὴν Ἀποκάλυψή του στὴν προοπτικὴ μιᾶς θείας Λειτουργίας καὶ περιγράφει τί συμβαίνει μέσα σὲ αὐτὴ τῇ θεία Λειτουργία. Ἡ Κυριακὴ εἶναι ἡ θεία Λειτουργία. Αὐτὸ ἐπικρατεῖ στὴν Ἐκκλησία γιὰ ἀρκετοὺς αἰῶνες, νὰ ὀνομάζουν δηλαδὴ καὶ νὰ ταυτίζουν τὴ θεία Λειτουργία με τὴ λέξη Κυριακὴ. Ὅταν π.χ. τὸ 325 μ.Χ. ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ψηφίζει ἓναν κανόνα, τὸν 25ο, καὶ λέει ὅτι «παρελάβομεν μὴ κλίνειν γόνυ κατὰ Κυριακὴν ἡμέραν», δὲν ἀναφέρεται σὲ ἡμερολογιακὴ ἡμέρα, ἀλλὰ ἀναφέρεται στὴ θεία Λειτουργία. Κάθε φορὰ πού τελεῖται τὸ μυστήριό τῆς θείας Εὐχαριστίας ἔχουμε ἡμέρα Κυριακὴ, δηλαδὴ ἔχουμε ἡμέρα τοῦ Κυρίου, εἶναι παρὼν ὁ Κύριος, γι' αὐτὸ ὁ λειτουργικὸς χρόνος φεύγει ἀπὸ τὴν αὐτονομία τῶν παρόντων καὶ συνδέεται με τὰ μέλλοντα ὡς Κυριακὴ ἡμέρα.

Καὶ οἱ ἑπτὰ ἐπιφωνήσεις, πού ἀνέφερα προηγουμένως, ἔχουν λειτουργικὸ χαρακτῆρα. Ὅλοι οἱ λειτουργιολόγοι συμφωνοῦν ὅτι δύο κείμενα τοῦ πρώτου αἰῶνα εἶναι τὰ ἀρχαιότερα πού ἔχουμε ἂν θέλουμε νὰ μάθουμε τὴν ἱστορία τῆς θείας λατρείας, ἰδιαίτερα τῆς θείας Λειτουργίας. Τὸ πρῶτο κείμενο εἶναι ἡ Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή, 53-54 μ.Χ., τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι ἡ Ἀποκάλυψη. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο πηγὲς λαμβάνουν στοιχεῖα οἱ Πατέρες πού ἔγραψαν ἀργότερα τὰ κείμενα τῆς θείας Λειτουργίας, μέχρι νὰ ἐπικρατήσουν τὰ δύο βασικά, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ Ἀπο-

κάλυψη σφραγίζει τὸ λειτουργικὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας, ἀναδεικνύοντάς το σὲ δεύτερη παρουσία τοῦ Κυρίου.

Τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα τῆς Ἀποκάλυψης ποὺ διαμόρφωσαν τὸν λειτουργικὸ τρόπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἶναι πάρα πολλά — ἔχουν γραφεῖ μελέτες γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἐπισημαίνω κυρίως, στὸ 4ο κεφάλαιο, τὴν περιγραφή τῆς οὐράνιας Λειτουργίας μὲ τοὺς εἰκοσιτέσσερις πρεσβυτέρους καὶ τοὺς δώδεκα Ἀποστόλους. Οἱ εἰκοσιτέσσερις πρεσβύτεροι ἀναλογοῦν στὶς δώδεκα φυλές τοῦ Ἰσραὴλ καὶ στὶς ἀνάλογες καὶ ἀντίστοιχες δώδεκα φυλές τῶν ἐθνῶν, διότι ἔτσι ἀντιλαμβάνονταν τὴ διαίρεση τοῦ κόσμου στὴν τότε ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἄλλωστε, ἡ νίκη τοῦ Ἀρνίου ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν του καὶ ὁ γάμος τοῦ Ἀρνίου μὲ τὴ Νύμφη-Ἐκκλησία ἔχει καθαρὰ εὐχαριστιακὸ χαρακτήρα. Ἀλλὰ καὶ πάρα πολλά στοιχεῖα μέσα στὴ λατρεία μας λαμβάνονται ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη. Αὐτὴ ἡ περιγραφή τῆς οὐράνιας Λειτουργίας θὰ καθρεφτιστεῖ στὴ γῆ, ἀφοῦ, ὅπως γνωρίζουμε, κατὰ τὴν πατερικὴ θεολογία ὅ,τι γίνεται μέσα στὴν Ἐκκλησία εἶναι καθρέφτισμα οὐράνιας κατάστασης, μὲ τὴν ἔννοια τῆς θείας ζωῆς. Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου μὲ ἀρχές τοῦ 3ου αἰῶνα τὸ σύνθρονο πίσω ἀπὸ τὸ Ἱερὸ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς Ἀποκάλυψης: ὁ ἐπίσκοπος στὸ κέντρο, ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀρνίου, εἰς τόπον καὶ τύπον Χριστοῦ, καὶ ἐκατέρωθεν οἱ εἰκοσιτέσσερις πρεσβύτεροι, ποὺ ἀργότερα, ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ, γίνονται λιγότεροι, πάντα ὅμως σὲ ζυγὸ ἀριθμῶ. Ἡ ἴδια ἡ Ἁγία Τράπεζα περιγράφεται στὴν οὐράνια Λειτουργία ποὺ μᾶς παρέδωσε ὁ Ἰωάννης καὶ τὴν ἀντιγράφουμε σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα ποὺ ἔχει ἡ Ἀποκάλυψη. Ὁ Ἄμνός ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἀντανακλᾷ τὴν εἰκόνα ποὺ περιγράφεται στὴν Ἀποκάλυψη. Ὁ τροῦλος τοῦ ναοῦ ἀντανακλᾷ τὴν περιγραφή τῆς καινούργιας Ἱερουσαλήμ ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ ἐπικαλύπτει τὴ γῆ. Ἡ ἀκατάπαυστη λατρεία, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε εἰκοσιτετράωρη δοξολογία τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐπίσης ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη, ἀφοῦ ἐκεῖ, στὴν οὐράνια θεία Λειτουργία, περιγράφεται αὐτὴ ἡ συνεχῆς δοξολογία. Ἀκόμα καὶ ἡ ἀντιφωνικὴ ψαλμωδία, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ λειτουργικὴ παράδοση ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰῶνα, ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη, ὅπου ἔχουμε μιὰ σειρά συνεχῶν ἀντιφωνήσεων, καὶ στὴν πρώτη περιγραφή τῆς οὐράνιας θείας Λειτουργίας καὶ στὴ δεύτερη πε-

ριγραφὴ πρὸς τὸ τέλος, μετὰ τὸν γάμο τοῦ Ἄρνιου μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν μᾶς περιγράφει τὴ μεγάλη δόξα τοῦ Ἄρνιου καὶ τὴ μεγάλη δόξα τῶν Ἁγίων γύρω ἀπὸ τὸ Ἄρνιο.

Ἡ προφητεία, ὁ προφήτης καὶ ἡ ἀποκάλυψη

Ἡ ἑλληνικὴ λέξις *προφήτης* προέρχεται ἀπὸ τὴ συνένωση τῆς πρόθεσης «πρὸ» καὶ τοῦ ρήματος «φημί», ποὺ σημαίνει ὁμιλῶ ἐξ ὀνόματος τινὸς ἢ ἐρμηνεύω τὸν λόγο ἢ τὸ θέλημα τινός, εἰδικὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ («Διὸς προφήτης δ' ἐστὶ Λοξίας [= Ἀπόλλων] πατρός»⁷). Μὲ αὐτὸ τὸν ὄρο μετέφρασαν οἱ Ὁ τρεῖς ἐβραϊκοὺς ὄρους: α) τὸν ὄρο «ναμπί» (נבִי), ποὺ σήμαινε τὸν ἀπεσταλμένο (κεκλημένο) ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ διαγγεῖλει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὸν λόγο του καὶ τὸ θέλημά του· β) τὸν ὄρο «ροέχ» (רוֹעֵךְ), ποὺ σήμαινε αὐτὸν ποὺ βλέπει (ὁ βλέπων)· καὶ γ) τὸν ὄρο «χοζέχ» (חֹזֵעַ), ποὺ σήμαινε αὐτὸν ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κηρύττει στὸν λαό. Μερικὲς φορές μάλιστα μετέφρασαν κατὰ λέξι τὸν ὄρο «ροέχ»: «ὁ βλέπων»⁸. Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη διαχωρίζονται σαφῶς ὁ προφήτης ἀπὸ τὸν μάντη, ἢ προφητεία ἀπὸ τὴ μαντεία. Ὁ πρῶτος ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Θεὸ, εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. Ὁ δεῦτερος συνήθως, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε, εἶναι ὄργανο δαιμονικῶν δυνάμεων. Ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ περίπτωση τοῦ μάντη Βαλαάμ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ μάντης μετατρέπεται σὲ προφήτη κατὰ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ⁹.

⁷ Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*, 19.

⁸ Βλ. *Α΄ Βασ.* 9,9-11: «Καὶ ἐμπροσθεν ἐν Ἰσραὴλ τάδε ἔλεγεν ἕκαστος ἐν τῷ πορευέσθαι ἐπερωτᾶν τὸν Θεόν· δεῦρο καὶ πορευθῶμεν πρὸς τὸν βλέποντα· ὅτι τὸν προφήτην ἐκάλει ὁ λαὸς ἐμπροσθεν Ὁ βλέπων. Καὶ εἶπε Σαοὺλ πρὸς τὸ παιδάριον αὐτοῦ· ἀγαθόν τὸ ρῆμα, δεῦρο καὶ πορευθῶμεν. Καὶ ἐπορευῆθησαν εἰς τὴν πόλιν, οὗ ἦν ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος ὁ τοῦ Θεοῦ. Αὐτῶν ἀναβαινόντων τὴν ἀνάβασιν τῆς πόλεως καὶ αὐτοὶ εὕρισκον τὰ κοράσια ἐξεληλυθότα ὑδρεύεσθαι ὕδωρ καὶ λέγουσιν αὐταῖς· εἰ ἔστιν ἐνταῦθα Ὁ βλέπων;».

⁹ Βλ. τὴν ἱστορία τοῦ πολέμου μεταξὺ Μωυσῆ καὶ Βαλαάμ, βασιλιᾶ Μωαβιτῶν (*Ἀριθ.* 25,5 κέ.)· ὁ δεῦτερος κάλεσε τὸν μάντη Βαλαάμ νὰ καταραστεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἄβραάμ, ἀλλὰ μὲ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ ἀπεσταλμένος ἄγγελος του ἀντέστρεψε τὸν ρόλο του καὶ τοὺς εὐλόγησε, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ νίκη τῶν δυνάμεων τοῦ